

**OTTO VON BISMARCK – CAMPION AL DISCORDIEI!**

Viorel CRUCEANU\*

**Rezumat.** „Cancelarul de Fier” a fost, fără îndoială, cel mai influent om de stat european din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Într-o carieră politică de 28 de ani, el s-a intersectat cu numeroase alte mari personalități ale veacului. Având un remarcabil talent de povestitor și un spirit critic ascuțit, Bismarck a lăsat posterității o gamă largă de opinii asupra contemporanilor. Uneori părea blând, chiar liric, dar cel mai frecvent se dovedea imperios, arogant, necruțător... Să fi fost spontan, sau juca mereu o piesă bine regizată? Toate acestea ne parvin din corespondența oficială a diplomaților francezi, acreditați în Germania, cu Ministerul de Externe de la Paris. Informațiile se regăsesc, în toată splendoarea lor, în colecția de *Documents Diplomatiques Français (1871-1914)*, 1<sup>re</sup> série (1871-1900), tome II (1<sup>er</sup> juillet 1875-31 décembre 1879), tome III (2 janvier 1880-13 mai 1881), tome IV (13 mai 1881-20 février 1883), tome V (23 février 1883-9 avril 1885), tome VI (8 avril 1885-30 décembre 1887), tome VI bis (4 mars 1885-29 décembre 1887), tome VII (1<sup>er</sup> janvier 1888-19 mars 1890) și tome VIII (20 mars 1890-28 août 1891). Referindu-se la conținutul, dar și pitorescul întâlnirilor cu Bismarck, ambasadorul Raymond de Saint-Vallier nota că ele reprezentau „o mină inepuizabilă”<sup>1</sup> de informații și că, dacă ar fi insistat și asupra detaliilor, „ar fi putut să scrie volume”<sup>2</sup>.

**Cuvinte-cheie:** Bismarck, diplomație, război, Alsacia – Lorena, Franța, Crispi, Germania, revanșă, Gladstone, Jules Ferry.

Din multitudinea impresiilor exprimate de Bismarck, ne-am oprit asupra celor care surprind prin ineditul lor, limitându-le aria de selecție la Marea Britanie, Italia și Franța. Atitudinea cancelarului german față de Marea Britanie a fost foarte bine sintetizată de ministrul Franței la München, Camille Barrère. Acesta evidențiază că Bismarck a manifestat constant „un imens dispreț” față de „toate guvernele emanând din voința națională”<sup>3</sup>. Așa se face că, sub conducerea sa, „Cancelaria de la Berlin a arătat mereu o oarecare nesocotire a instituțiilor politice din Anglia”<sup>4</sup>. Diplomatul francez remarca, în mod subtil, „proasta

\* Profesor la Colegiul Național „Vasile Alecsandri”, Bacău, România.

<sup>1</sup> *Documents Diplomatiques Français (1871-1914)*, 1<sup>er</sup> série (1871-1900), tome III (2 janvier 1880-13 mai 1881), Paris, Imprimerie Nationale, 1931, doc. no. 81, p. 70.

<sup>2</sup> *Ibidem*.

<sup>3</sup> Idem, tome VII (1<sup>er</sup> janvier 1888-19 mars 1890), Paris, Imprimerie Nationale, 1937, doc. no. 500, p. 538.

<sup>4</sup> *Ibidem*.

dispoziție” ce-l cuprindea pe Bismarck atunci când „jocul instituțiilor parlamentare [engleze] făcea ca puterea să treacă în mâinile liberalilor”<sup>5</sup>. Dacă „față de conservatorii britanici manifesta o profundă înclinare”<sup>6</sup>, în schimb el trata cu „o răceală naturală”<sup>7</sup> pe majoritatea liberalilor englezi. Prin urmare, cancelarul a făcut o adevărată fixație asupra persoanei lui William Gladstone, de patru ori prim-ministru al Marii Britanii (9 decembrie 1868-17 februarie 1874, 28 aprilie 1880-9 iunie 1885, 12 februarie-20 iulie 1886 și 18 august 1892-3 martie 1894). În acest sens, informații interesante ne parvin dintr-o notă a premierului francez, Jules Ferry, din martie 1884, ce rezumă întrevederea cu Bleichroeder, „confidentul [și] purtătorul de cuvânt, secret, al Cancelarului”. Trimisul german a lămurit, în termeni limpezi, amploarea antipatiei lui Bismarck față de Gladstone: «Într-adevăr, prințul [Bismarck] îl urăște pe Gladstone. Nici nu vă puteți imagina până la ce punct. Nu-i place persoana și-i detestă ideile. El spune că Gladstone radicalizează Anglia și că pregătește [astfel] Republica. Îl consideră nebun și periculos»<sup>8</sup>. Un mesaj similar a ajuns la Ferry, pe 25 aprilie 1884, prin depeșa ambasadorului de Courcel. Informând despre audiența la cancelar din ziua precedentă, ambasadorul relatează că Bismarck nu a ratat ocazia să-l trateze, din nou, cu asprime pe premierul englez: «Nu este surprinzător că dl. Gladstone se confruntă cu atâtea dificultăți [problema irlandeză, răscoala burilor în Africa de Sud, ocuparea Egiptului, uciderea lui Gordon la Khartoum - **nota ns.**]; el a comis greșeală, după greșeală. Este un om lipsit de inteligență, care nu înțelege problemele și interesele țării sale»<sup>9</sup>. Referiri negative suplimentare întâlnim și într-o altă notă a lui Ferry (din 6 octombrie 1884), întocmită după întrevederea cu fiul cancelarului, Herbert von Bismarck (ce deținea calitatea de ministru adjunct de externe). Oficialul berlinez exprima părerea tatălui său despre guvernarea liberală a lui Gladstone: «exte cel mai rău cabinet pentru Anglia și, în consecință, cel mai bun pentru alții»<sup>10</sup>. Tot prin vocea fiului său, cancelarul îl trata fără menajamente și pe șeful de la *Foreign Office*, lordul Granville, care «vorbește foarte frumos, promite multe, dar nu se ține de cuvânt»<sup>11</sup>. În plus, demnitarul englez era considerat «un negociator mărunț», ce «nu abordează problemele ca un gentleman»<sup>12</sup>. În sfârșit, din conținutul unei scrisori particulare a lui de Courcel, către Ferry, din 3 decembrie 1884, decelăm încă o furie „homerică” a lui

<sup>5</sup> *Ibidem.*

<sup>6</sup> *Ibidem.*

<sup>7</sup> Idem, tome VI (8 avril 1885-30 décembre 1887), Paris, Imprimerie Nationale, 1934, doc. no. 28, p. 40.

<sup>8</sup> Idem, tome V (23 février 1883-9 avril 1885), Paris, Imprimerie Nationale, 1933, doc. no. 227, p. 243-244.

<sup>9</sup> *Ibidem*, doc. no. 249, p. 267.

<sup>10</sup> *Ibidem*, doc. no. 421, p. 443.

<sup>11</sup> *Ibidem*, p. 442.

<sup>12</sup> *Ibidem.*

Bismarck, de această dată împotriva tandemului Gladstone-Granville. De o ironie mușcătoare, cancelarul îi declara ambasadorului francez că respectivii «se cred frumoșii politiciii, dar îmi creează impresia unor unchiași fuduli care se laudă la toată lumea cu succesele lor, succese pe care, de fapt, nu le-au avut niciodată»<sup>13</sup>.

Totuși, Bismarck și-a aflat o simpatie, în cele din urmă, în rândurile liberalilor englezi: tânărul conte de Rosebery (devenit prieten apropiat al lui Herbert von Bismarck), pe care-l considera «un om agreabil și inteligent» și «înainte de toate, un ambițios»<sup>14</sup>. Bătrânul cancelar remarca și faptul că s-a căsătorit cu o membră a familiei Rothschild: «și-a procurat, astfel, ceea ce din start este indispensabil pentru a reuși în politica din Anglia: o mare avere»<sup>15</sup>. Dincolo de ironia malițioasă, el se arăta convins că «într-o zi are să fie ministrul țării sale»<sup>16</sup> (cancelarul s-a dovedit profetic, contele de Rosebery ajungând prim-ministru, în perioada 5 martie 1894-21 iunie 1895).

Spiritul machiavelic al lui Bismarck s-a manifestat, în toată plenitudinea sa, prin învrăjbierea Franței cu Italia. Cele două puteri latine se aflau într-o aprigă competiție în ce privește influența în Regența Tunisului. Preocupat să deturneze Franța de la problemele europene, cancelarul Germaniei a încurajat-o, constant, în „aventura colonială”. Acest fapt a generat o profundă stare de frustrare la Roma. Numai că, Bismarck dădea o dublă lovitură: inhiba pretențiile teritoriale italiene față de Austro-Ungaria și, concomitent, întreținea starea de tensiune la frontiera alpină, franco-italiană. Deloc surprinzător că, ani de la rând, în cadrul întrevederilor cu ambasadorii francezi de la Berlin, cancelarul a adoptat poziții de-a dreptul virulente față de Italia și politicienii italieni. Un prim exemplu îl reprezintă întâlnirea din 27 iunie 1879, cu ambasadorul de Saint-Vallier (acreditat la Berlin în perioada 1877-1881). Iritat de faptul că guvernul de la Roma se pregătea să recunoască, separat, independența României, dar și de insistențele în ce privește Tunisia, cancelarul aprecia că Italia «a încetat să mai conteze în rândul națiunilor ce au o politică respectabilă»<sup>17</sup>. El indica și vinovatul pentru o asemenea conduită: «un personaj impertinent ce poartă numele de Crispi [figură centrală a politicii italiene, în ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea, fie că se afla la putere, fie în opoziție - **nota ns.**] și care, cu bizarele sale propuneri, a dat măsura [ne]seriozității și [lipsei] profunzimii de vederi a guvernului său»<sup>18</sup>. După care, evocând „egoismul” guvernanților peninsulari, Bismarck a continuat plastic: «Politica Italiei de astăzi este asemănătoare bolnavului ce suferă la pat, dar care vrea să se cocoate în patul vecinului, aparent mai sănătos, sperând că va găsi astfel

<sup>13</sup> *Ibidem*, doc. no. 475, p. 502.

<sup>14</sup> *Idem*, tome VI, doc. no. 29, p. 44.

<sup>15</sup> *Ibidem*, p. 44-45.

<sup>16</sup> *Ibidem*, p. 44.

<sup>17</sup> *Idem*, tome II (1<sup>er</sup> juillet 1875-31 décembre 1879), Paris, Imprimerie Nationale, 1930, doc. no. 440, p. 524.

<sup>18</sup> *Ibidem*.

ușurarea durerilor sale»<sup>19</sup>. În încheiere, cancelarul își arăta nemulțumirea față de «acțiunile și intrigile» Italiei care, în pofida frecvenței lor, «nu-i aduc nici cea mai mică satisfacție»<sup>20</sup>. O explicație identică a primit Saint-Vallier și de la ministrul de externe al lui Bismarck, contele von Bülow: «nu mai putem avea încredere într-o politică șovăitoare, agitată, gata să se supună la toate curente în care o antrenează ambiții nemăsurate, visuri de influență exagerate, suspiciuni și gelozii pasionale împotriva Austriei, pe scurt, o dorință exagerată de a juca un rol răsunător, dar fără a dispune de energia și mijloacele de a-și atinge scopurile»<sup>21</sup>.

În zilele de 26, 27 și 28 noiembrie 1880, ambasadorul de Saint-Vallier a fost oaspetele lui Bismarck la Friedrichsruh (nu departe de Hamburg), „un domeniu de zece mii de hectare”, în care-l vezi pe cancelar „trăind în mijlocul pădurii”<sup>22</sup>. Discuțiile au fost sintetizate într-o lungă scrisoare particulară, trimisă de ambasador șefului său de la *Quai d'Orsay*, Barthélémy Saint-Hilaire. Misiva ne arată un Bismarck nestăvilit, iarăși, împotriva Italiei. Totul a pornit de la „problema tunisiană” și de la sprijinul acordat de Germania Franței în bazinul Mediteranei. Bismarck a mărturisit cu franchețe: «Nutresc convingerea că o mare țară ca Franța are nevoie de satisfacții în politica sa externă și, cum nu pot să vă ofer asemenea satisfacții în ce privește Alsacia-Lorena, încerc să vă încurajez pretutindeni unde nu există un interes german în opoziție cu un interes francez (...). Iată secretul bunăvoinței pe care v-am arătat-o fie la Tunis, fie în Maroc, fie în Egipt, Siria sau Grecia. Nu căutați motivele mele ascunse pentru că, v-o spun deschis, îmi doresc și sper să reușesc să vă abat privirile de la Metz și Strasbourg, ajutându-vă să găsiți satisfacții în altă parte»<sup>23</sup>. Tocmai de aceea, spunea cancelarul, «am invitat Italia să renunțe la Tunisia și să-și canalizeze exuberanța spre Tripoli»<sup>24</sup>. Apoi, pentru a fi și mai convingător, Bismarck a procedat la destăinuirii surprinzătoare: «M-am vindecat de Italia încă de la 1866 [aluzie la bătălia de la Sadova, când Prusia și Piemontul s-au aliat împotriva Austriei - **nota ns.**]. Campania dusă atunci le-a dovedit neputința, dar și pretențiile semețe. [Anul] 1870 mi-a alungat ultimile iluzii: i-am văzut cum stăteau la pândă, urmărindu-ne în marele nostru duel, așteptând să vadă care-i învingătorul, pentru a-l ajuta să-l zdrobească pe cel învins. Dacă ați fi învins voi, ar fi devenit aliații voștri entuziaști; fiind noi cei victorioși, ei au profitat ocupând Roma, un oraș fără apărare, o ispravă pe măsura curajului lor...! Apoi, au pus la picioarele noastre cele mai josnice adulări. Politica [italienilor] este precum cea a șacalului, care urmează leului, pentru a termina devorarea victimelor»<sup>25</sup>. În același registru,

<sup>19</sup> *Ibidem.*

<sup>20</sup> *Ibidem.*

<sup>21</sup> *Ibidem*, doc. no. 403, p. 467.

<sup>22</sup> *Idem*, tome V, doc. no. 170, p. 179.

<sup>23</sup> *Idem*, tome III, doc. no. 307, p. 275.

<sup>24</sup> *Ibidem*, p. 276.

<sup>25</sup> *Ibidem.*

Bismarck a formulat acuze extrem de grave la adresa lui Crispi: «Acum patru ani [deci, în 1876 - **nota ns.**] acest om mi-a propus, cu un cinism de răufăcător, cele mai detestabile târguri: el mi-a sugerat atât mutilarea Franței, cât și a Austriei. El ne oferea, în generozitatea sa fără limite [din nou, caustic - **nota ns.**], provinciile Champagne, Bourgogne și Franche-Comté, rezervându-și, bineînțeles, Nisa și Savoia, și în plus, Dauphiné și Provence (inclusiv Marsilia și Toulon). Oferte identice în privința Austriei: Boemia, Silezia și Tirolul de Nord pentru noi, Trentinul, Istria, Trieste și Dalmația, pentru ei (...). Acest intrigant fără rușine m-a deranjat timp de trei zile și a trebuit să pun capăt avansurilor sale arătându-i ușa de la ieșire!»<sup>26</sup>. Aparent indignat, cancelarul german a continuat: «Italia este copilul răsfățat care a primit totul de la alții, fără să se obosească prea tare. Deviza sa, *farà da sè*, este cea mai sfruntată minciună pe care o cunosc: sângele francez i-a oferit Lombardia, cel german Veneția, iar bandele cosmopolite ale revoluției i-au dat Napoli și statele romane...»<sup>27</sup>. A încheiat apoi cu năduf, dar la fel de pitoresc: «Totul mă separă de Italia (...). Italia nu este un stat militar serios. Nu are decât să producă pictori, muzicieni, cântăreți și dansatoare; acesta este rolul ce i se potrivește»<sup>28</sup>.

Instituirea protectoratului francez în Tunisia (oficializat prin Tratatul de la Bardo, din 12 mai 1881) a avut efectul unui seism politic în Italia. Pe de o parte, el a determinat căderea guvernului Cairoli (acuzat de „pierderea” teritoriului nord-african) și afirmarea, pentru un deceniu, a unor cabinete radicale (antifranceze), în frunte cu Depretis (1881-1887), respectiv Crispi (1887-1891). Pe de altă parte, faptul a impus reorientarea politicii externe italiene. În acest sens, însărcinatul francez cu afaceri la Berlin, d'Aubigny, îi scria lui Saint-Hilaire, pe 29 iulie 1881: „Insuccesul intrigilor Italiei în problema tunisiană [și] izolarea în care s-a trezit (...) au inspirat la Roma (...) reflecții serioase privind necesitatea creării de alianțe solide (...). Majoritatea publicațiilor din peninsulă au ajuns la concluzia că este vremea abandonării visului, îndelung întreținut, a unei înțelegeri strânse între națiunile de rasă latină și că, de acum înainte, Italia are nevoie de un punct de sprijin stabil, ce-i poate fi oferit doar de uniunea austro-germană [constituită în 1879 - **nota ns.**]»<sup>29</sup>. Mai mult, într-o depeșă din 14 august 1881, ambasadorul francez la Roma, Emmanuel de Noailles, semnala că ziarele peninsulare scriau despre necesitatea ca „Italia să se sprijine pe Germania și Austria împotriva Franței”<sup>30</sup>. Aceleași jurnale se trudeau „să facă publicul să creadă că existența Italiei era amenințată de Franța”<sup>31</sup>, iar de Noailles atrăgea atenția că în fruntea

<sup>26</sup> *Ibidem*, p. 276-277.

<sup>27</sup> *Ibidem*, p. 277.

<sup>28</sup> *Ibidem*.

<sup>29</sup> Idem, tome IV (13 mai 1881-20 février 1883), Paris, Imprimerie Nationale, 1932, doc. no. 85, p. 84.

<sup>30</sup> *Ibidem*, doc. no. 96, p. 95.

<sup>31</sup> *Ibidem*.

acestui curent se afla tocmai Crispi, căruia îi plăcea să se considere „marele șef al șovinismului italian”<sup>32</sup>. Câteva luni mai târziu, însărcinatul francez de la Roma, de Reverseaux, reitiera punctele de vedere ale presei italiene: „După intrarea francezilor în Tunisia, Italia a înțeles că era izolată în Europa și incapabilă să-și apare singură propriile interese în Mediterana. Neputând să mai conteze pe Franța [italienii s-au hrănit cu iluzia că francezii nu vor interveni în Tunisia - **nota ns.**], [Italia] nu-i rămânea decât să se apropie de monarhiile din Nord (...). Ea a decis să facă apel la vechea prietenie cu Germania; dar, pentru a ajunge la Berlin, trebuia trecut prin Viena...! Vizita Majestăților lor [regele Umberto I și regina Margareta, în octombrie 1881 - **nota ns.**] a atins acest scop”<sup>33</sup>. Prin urmare, chiar din septembrie 1881, ambasadorul de Saint-Vallier evidenția schimbarea de atitudine a presei germane față de Italia: „frazele amabile”, scria ambasadorul, au succedat, brusc, „atâtor ironii dure și amare”<sup>34</sup>. Într-adevăr, ca prin farmec, după constituirea Triplei Alianțe (20 mai 1882), niciun cuvânt nelalocul său nu i-a mai scăpat lui Bismarck. Ineditul situației era sesizat și de fostul ministru francez de externe, Waddington, care, după o întrevedere la Berlin cu Bismarck (13 mai 1883), afirma: «am fost frapat de modificarea tonului față de Italia»<sup>35</sup>, în contrast cu limbajul «aspru și disprețuitor»<sup>36</sup>, din anii anteriori.

Totuși, în mod constant, atenția lui Bismarck era concentrată asupra Franței. În discuțiile purtate cu ambasadorii francezi acreditați la Berlin, provinciile Alsacia și Lorena reveneau ca un *leit motiv*. Astfel, în conversația de la Varzin (mic domeniu al familiei Bismarck, din Pomerania Orientală, astăzi în Polonia), din 14 noiembrie 1879, cancelarul se destăinuia lui Saint-Vallier că, în 1870, el voise doar Alsacia. Dovedindu-se profetic, din perspectiva duratei istorice, Bismarck adăuga: «răpindu-vă Metz și o parte din Lorena, împăratul [Wilhelm I - **nota ns.**], stăpânul meu, și militarii ce i-au inspirat această hotărâre au comis cea mai gravă dintre greșelile politice»<sup>37</sup>. Trei luni mai târziu, tema a fost reluată de diplomatul francez care se plângea cancelarului că unul dintre acei militari, faimosul mareșal Moltke, manifesta în luările sale de poziție „prea multă înclinare în a evoca războiul de revanșă și primejdia franceză”<sup>38</sup>. Împăciuitor, Bismarck a dat un răspuns colorat: «În ce-l privește pe acest îndărătnic de Moltke, știți că nimeni nu poate obține mare lucru de la el, dar voi face un apel presant la prudență. Îi voi cere să se limiteze, atât cât este posibil, la partea tehnică și militară (...), să privească mai puțin către Vosgi și mai mult către Vistula»<sup>39</sup>. Apoi,

<sup>32</sup> *Ibidem*.

<sup>33</sup> *Ibidem*, doc. no. 197, p. 183.

<sup>34</sup> *Ibidem*, doc. no. 116, p. 111.

<sup>35</sup> *Idem*, tome V, doc. no. 35, p. 40.

<sup>36</sup> *Ibidem*.

<sup>37</sup> *Idem*, tome II, doc. no. 476, p. 582.

<sup>38</sup> *Idem*, tome III, doc. no. 21, p. 23.

<sup>39</sup> *Ibidem*.

în mai 1883, profitând de trecerea lui Waddington prin Berlin (pe care-l cunoștea din vremea Congresului de la 1878), Bismarck își relua scuzele ipocrite: «Personal, m-am opus anexării Lorenei; preferam să mă limitez la Alsacia, dar influența militarilor a avut câștig de cauză. Acum, faptul este consumat»<sup>40</sup>.

Însă, după cum sesiza succesorul lui Saint-Vallier, ambasadorul de Courcel, „folosirea alternativă a intimidării și seducției” reprezenta unul din „procedeele preferate”<sup>41</sup> ale comportamentului bismarckian. O asemenea mostră se regăsea în discursul rostit în Reichstag, pe 27 iunie 1884. În contrast cu declarațiile de mai sus, el avertiza Franța să nu procedeze la «restabilirea stării de lucruri contra naturii ce data de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea»<sup>42</sup>.

Bismarck s-a dovedit la fel de locvace și față de Alphonse de Courcel (ambasador la Berlin, în perioada 1881-1886). Astfel, în audiența de pe 27 noiembrie 1884, cancelarul mărturisea: «Interesul nostru este ca Franța să se descotorosească de amintirile sale penibile. Din 1871, grija mea constantă a fost s-o fac să ierte Sedanul, așa cum, după 1815, a reușit să ierte Waterloo. De aceea, îmi doresc ca ea să obțină satisfacții în toate direcțiile posibile, mai puțin în direcția Rinului»<sup>43</sup>. Discurs reluat după șase luni când, în timpul întâlnirii din 28 mai 1885, Bismarck îi declara patetic, aceluiasi de Courcel: «scopul pe care-l urmăresc, de 14 ani, este de a cicatriza rănille care separă cele două țări ale noastre»<sup>44</sup>. Pozând în apărător al păcii, „Cancelarul de Fier” își exprimă aprecierea pentru liderii francezi ce au rezistat tentațiilor revanșei, printre care președinții Mac-Mahon (1873-1879) și Jules Grévy (1879-1887). Însă, cel care a cules adevărate elogii din partea sa a fost Jules Ferry, în două rânduri prim-ministru al Franței: 23 septembrie 1880-14 noiembrie 1881 și 21 februarie 1883-6 aprilie 1885. În perioada primului mandat, Ferry a adus Franței, Tunisia. În timpul mandatului secund, el a stabilit o adevărată „alianță” cu Germania, ce a dus la convocarea *Conferinței coloniale de la Berlin* (15 noiembrie 1884-26 februarie 1885). Așadar, orientarea colonială imprimată de Ferry, răspundea pe deplin dorinței lui Bismarck, ca Franța să-și caute peste mări compensații la înfrângerea din 1870. Iată de ce, pe 13 decembrie 1883, la Friedrichsruh, el îi dezvăluia ambasadorului de Courcel: «Nu-l cunosc personal pe domnul Ferry; spuneți-i că, în ce-l privește, bunăvoința mea este pe deplin sinceră»<sup>45</sup>. În plus, în scrisoarea din 29 mai 1884, adresată lui Ferry (ce cumula și ministerul de externe), ambasadorul cita oficiosul „*Gazette de l'Allemagne du Nord*”, în care se afirma: «Este o fericire pentru pacea lumii că în Franța ideile de revanșă sunt într-o

<sup>40</sup> Idem, tome V, doc. no. 35, p. 38; *Ibidem*, doc. no. 249, p. 271; vezi și tome VI, doc. no. 415, p. 427.

<sup>41</sup> Idem, tome V, doc. no. 170, p. 179.

<sup>42</sup> *Ibidem*, doc. no. 324, p. 340.

<sup>43</sup> *Ibidem*, doc. no. 471, p. 495; vezi și doc. no. 530, p. 556.

<sup>44</sup> Idem, tome VI, doc. no. 29, p. 43.

<sup>45</sup> Idem, tome V, doc. no. 170, p. 181.

oarecare măsură reținute datorită guvernării moderate a unui președinte de Consiliu așa cum este domnul Jules Ferry»<sup>46</sup>. De asemenea, dintr-o depeșă a lui de Courcel, din 20 ianuarie 1885, aflăm de dorința cancelarului de a-l întâlni pe Ferry; pentru „a nu provoca printr-o vizită la Paris”<sup>47</sup>, Bismarck propunea o întrevvedere pe teren neutru (în Belgia ori Luxemburg), sau undeva în sudul însořit al Franței (Nisa ori Monaco). Din prudență, premierul Ferry a declinat oferta. Cu oarecare amărăciune, Bismarck își manifesta înțelegerea în fața ambasadorului de Courcel: «Guvernul francez nu vrea să se compromită cu mine [și] nu îndrăznește să se afișeze în public la brațul Germaniei»<sup>48</sup>. Aceeași pornire, îl îndemna să filosofeze: «Vecinătatea este dintotdeauna o sursă de dificultăți între state. Rar se întâmplă ca două popoare limitrofe să fie prietene»<sup>49</sup>.

După căderea lui Ferry (un republican de stânga), la conducerea Franței s-au succedat mai multe guverne conservatoare. Pe acest fond, s-a produs o resurrecție a curentului de revanșă. Exponentul acestui curent se dovedea generalul Boulanger, ministru de Război (7 ianuarie 1886-17 mai 1887) în guvernele de Freycinet și Goblet. Evoluțiile din Franța l-au îngrijorat pe cancelarul german. La întrevvedere din 28 ianuarie 1887, cu ambasadorul Jules Herbette (titular al postului timp de 10 ani: 1886-1896), Bismarck îl incrimina pe Boulanger: «Este un om care se gândește la o lovitură de stat (...); în ce privește Germania, constituirea unui guvern militar în Franța înseamnă că va fi război și este în sarcina mea să fiu preocupat. În ultimii ani ați avut mulți miniștri de Război; toți au fost prudenți. În schimb, generalul Boulanger și-a asumat din prima zi rolul de pregătitor al revanșei și s-a pus zgomotos pe treabă»<sup>50</sup>. După ce a evidențiat că, până atunci, Franța a avut «oameni de stat prudenți și rezonabili»<sup>51</sup>, cancelarul avertiza: «dacă generalul Boulanger devine președinte al Consiliului [de Miniștri - **nota ns.**] sau președinte al Republicii, *va fi război*»<sup>52</sup>. Aprehensiunea lui Bismarck nu era un capriciu. Așa cum reiese dintr-o depeșă a lui Herbette, din 25 februarie 1887, în acele momente ofițerii de la Berlin nu-și disimulau sentimentul că „ar putea fi rândul germanilor să fie bătuți”<sup>53</sup>, mai ales că generalului Boulanger i se atribuiu „sângele rece al unui Moltke și energia unui Bonaparte”<sup>54</sup>. Lucrurile nu au degenerat, „generalul Revanșă” nemaifiind cooptat în guvernul Rouvier (instalat pe 30 mai 1887). Treptat, „mișcarea boulangistă” și-a pierdut suflul, iar Bismarck

<sup>46</sup> *Ibidem*, doc. no. 285, p. 305.

<sup>47</sup> *Ibidem*, doc. no. 530, p. 558.

<sup>48</sup> *Ibidem*, doc. no. 471, p. 496.

<sup>49</sup> *Ibidem*, doc. no. 168, p. 177.

<sup>50</sup> *Idem*, tome VI, doc. no. 415, p. 427.

<sup>51</sup> *Ibidem*, p. 426.

<sup>52</sup> *Ibidem*.

<sup>53</sup> *Idem*, tome VI bis (4 mars 1885-29 décembre 1887), Paris, Imprimerie Nationale, 1938, doc. no. 30, p. 72.

<sup>54</sup> *Ibidem*.



și-a regăsit liniștea. Satisfăcut de eșecul lui Boulanger, Bismarck nu pregeta să-l califice, cu sarcasm, drept «dictator aspirant»<sup>55</sup> și chiar «comic fără talent»<sup>56</sup>.

Odată trecută amenințarea externă, bătrânul cancelar s-a confruntat și cu un pericol intern: ostilitatea lui Wilhelm al II-lea (1888-1918). Șicanele tânărului *kaiser* aveau să provoace demisia lui Bismarck, pe 20 martie 1890. După numai două zile, primul oficial străin primit de Bismarck a fost ambasadorul Franței. Voind parcă să-și schimbe imaginea în ochii vecinilor săi de peste Vosgi, el îi declara lui Herbette: «Întotdeauna i-am apreciat, mult, pe francezi. Necesitățile politice, dar și interesele țării mele, m-au forțat să lupt împotriva lor (...). Însă, niciodată, n-am manifestat ură față de ei»<sup>57</sup>. Tonul melancolic ne permite ca, în încheierea excursului nostru, să apelăm la o ipostază *sui-generis*: *Bismarck despre... Bismarck!* Pentru aceasta ne-am oprit asupra unui pasaj extras din lungile conversații purtate cu ziaristul său preferat, Maurice Busch, conversații strânse în două volume intitulate *Memoriile lui Bismarck*. Astfel, într-o zi de vineri, pe 19 octombrie 1877, „abătut și posomorât”, marele cancelar i s-a adresat lui Busch, cu „privirea pierdută și vocea tremurândă”: «Îmi simt sufletul mâhnit. În toată viața mea n-am făcut pe nimeni fericit: nici prietenii, nici familia, nici chiar pe mine însumi...! În schimb am făcut rău, foarte mult rău...! Eu sunt cauza a trei mari războaie; eu sunt cel care am făcut ca, pe câmpul de luptă, să fie uciși 80.000 de oameni, care și astăzi încă mai sunt plânși de mamele lor, de frații lor, de surorile lor, de văduvele lor...! Aceste [războaie] nu mi-au adus nicio bucurie iar astăzi îmi simt sufletul apăsător...! Dar, până la urmă, este o treabă doar între mine și Dumnezeu»<sup>58</sup>! Cuvinte de plumb, însoțite de „o lacrimă ce s-a prelins, lent, pe obrazul” Cancelarului de Fier.

#### BIBLIOGRAFIE

*Documents Diplomatiques Français (1871-1914)*, 1<sup>re</sup> série (1871-1900), tome II (1<sup>er</sup> juillet 1875-31 décembre 1879), tome III (2 janvier 1880-13 mai 1881), tome IV (13 mai 1881-20 février 1883), tome V (23 février 1883-9 avril 1885), tome VI (8 avril 1885-30 décembre 1887), tome VI bis (4 mars 1885-29 décembre 1887), tome VII (1<sup>er</sup> janvier 1888-19 mars 1890) et tome VIII (20 mars 1890-28 août 1891), Paris, Imprimerie Nationale, 1931-1938.

*Les mémoires du Bismarck* (recueillis par Maurice Busch), tome seconde, *Entretiens et souvenirs*, Paris, Edit. Eugène Fasquelle, 1899.

<sup>55</sup> Idem, tome VII, doc. no. 305, p. 318.

<sup>56</sup> *Ibidem*, doc. no. 304, p. 316.

<sup>57</sup> Idem, tome VIII (20 mars 1890-28 août 1891), Paris, Imprimerie Nationale, 1938, doc. no. 7, p. 5.

<sup>58</sup> *Les mémoires de Bismarck* (recueillis par Maurice Busch), tome seconde, *Entretiens et souvenirs*, Paris, Edit. Eugène Fasquelle, 1899, p. 91.

---